

УДК 821.161.2Франко+81' 1(=16)Брюкнер

Михайло Гнатюк

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ІВАН ФРАНКО ТА АЛЕКСАНДР БРЮКНЕР: ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ДІАЛОГ

Автор статті аналізує науковий діалог Івана Франка та польського славіста, професора Берлінського університету Александра Брюкнера. Особливу увагу звернуто на дискусії двох учених про поширення апокрифів у Польщі та Україні в епоху середньовіччя. Проаналізовано літературознавчі студії кінця XIX — початку XX ст. українського та польського учених, що стосувалися історії польської та російської літератур.

Ключові слова: польсько-український науковий діалог, середньовічні апокрифи, історія літератури як теоретична проблема.

Mychajło Hnatiuk. Iwan Franko i Aleksander Brückner: polsko-ukraiński dialog naukowy. Autor artykułu analizuje dialog naukowy Iwana Franki oraz polskiego slawisty, profesora Uniwersytetu Berlińskiego Aleksandra Brücknera. Przedmiotem szczególnej uwagi jest dyskusja dwóch uczonych wokół kwestii rozpowszechnienia apokryfów w Polsce i na Ukrainie w epoce Średniowiecza. Analizie są poddane prowadzone przez obu naukowców na przełomie XIX i XX wieku badania literaturoznawcze dotyczące historii literatury polskiej i rosyjskiej.

Słowa kluczowe: polsko-ukraiński dialog naukowy, apokryfy średniowieczne, historia literatury jako problem teoretyczny.

Mykhailo Hnatiuk. Ivan Franko and Aleksander Brückner: A Polish-Ukrainian Academic Dialogue. The author studies academic contacts between Ivan Franko and the Polish Slavist and Professor of Berlin University —Aleksander Brückner. A special stress is on the discussion about the dissemination of apocrypha in Mediaeval Poland and Ukraine. The literary studies of the turn of the 20th century written by both researchers about the history of Polish and Russian literatures have also been analyzed.

Key words: Polish-Ukrainian Academic Dialogue, mediaeval apocrypha, literary history as a theoretical issue.

Наукова та культурологічна діяльність двох великих учених слов'янського світу Івана Франка та Александра Брюкнера — яскравий приклад творчої співпраці між ученими, які репрезентували українську та польську науку у період II половини XIX — початку XX ст. До того ж як німець з походження, А. Брюкнер був вихованцем Львівського університету, який, крім польської гуманітаристики, значну увагу приділяв питанням української філології, визначенню її місця серед гуманітаристики інших слов'янських народів.

А. Брюкнер закінчив Львівський університет у 1878 році. 1878–1881 рр. він — доцент слов'янських мов і літератур Львівського університету. В роках 1881–1924 (43 роки!) А. Брюкнер — професор слов'янських мов і літератур Берлінського університету. Вчений був автором близько 1,5 тисячі праць з питань слов'янознавства, зокрема «Dzieje literatury polskiej w zarzysie» (1902, т. 1–2),

«Geschichte der polnischen Literatur» (1903), «Geschichte der russischen Literatur» (1905), «Dzieje języka polskiego» (1926–27), «Dzieje literatury polskiej» (1946, т. 1–2), «Dzieje kultury polskiej» (1946, т. 1–2), «Encyklopedija staropolska» (1937–38, т. 1–2). Учений був дійсним членом Польської Академії Наук (1891), членом Петербурзької АН, Академії наук у Празі та Белграді, членом Варшавського наукового товариства у Львові (1912).

А. Брюкнер навчався у Львівському університеті, слухав лекції з полоністики та словесності руської у той час, коли тут студював І. Франко. Обидва були учнями Омеляна Огоновського. Сам О. Огоновський, відкидаючи звинувачення І. Франка про те, що у Львівському університеті мало чого можна було навчитися, писав: «Все ж покійний Венцловський був професором тямущим, і відтак з його школи вийшло чимало добрих учителів класичної філології, та, мабуть, у Омеляна Огоновського можна було дечого навчитися, коли в 1873–1878 рр. найпильнішим його учеником був Александр Брюкнер, котрий тепер є професор університету Берлінського» [7, 924].

Як учені-дослідники, І. Франко та А. Брюкнер співпрацювали у галузі вивчення історії польської та української літератури. Особливо плідною була ця співпраця у дослідженні історії релігії на польських та українських землях у XVI–XVII ст.

І. Франко високо оцінював дослідження А. Брюкнера «Die russisch-litaunische Kirchenunion und ihre literarische Dänkmäler». Ця праця з'явилася в авторитетному славистичному журналі «Archiv für slavische Philologie» (1897), а пізніше у польському журналі «Kwartalnik historycny» (т. X, s. 578–644). Згадана студія польського ученого не тільки знайомила німецькомовного читача з перипетіями Берестейської унії, а й розглядала її в контексті європейської реформації церкви.

І. Франко відгукнувся розлогою рецензією на цю працю. Рецензент відзначив серйозну скрупульозність дослідника у бібліографуванні публікацій про Берестейську унію, які вийшли друком у Росії та Галичині. А до того, як писав І. Франко, польський учений ґрунтовно показав роль руських (українських) учених в духовім розбудженні Руси, у знищенні китайської стіни, яка ділила руські землі від заходу.

І. Франко наголосив на особливому значенні популяризаторського таланту А. Брюкнера, який у статті «Die russisch-litaunische Kirchenunion und ihre literarische Dänkmäler» «пише просто, щиро, без пафосу і без маски». Він не криється зі своїми польськими і католицькими симпатіями. Гостро критикуючи праці православних, А. Брюкнер «лишає якось в тіні, без критичних уваг праці католиків. Закидаючи православним полемістам часто неправду, фальшування документів, він бере на віру як несумнівний факт аналогічні твердження католиків (про палення книг і т. і.)» [10, 134].

Український учений добре знав праці європейських дослідників, в тому числі і А. Брюкнера, пов'язані з поширенням апокрифічної літератури у Європі. Рецензуючи збірку А. Брюкнера «Апокрыфы średniowieczne» (1900), І. Франко акцентував увагу на тому, що у сусідніх з поляками народів (чехів, русинів та росіян) «апокрифічна література жила ще майже до XVIII віку (а декуде жие й досі), тому у

поляків вона почала щезати вже в XVI ст., приглушена наглим та буйним розцвітом національного письменства, що виросло на ґрунті гуманізму... [8, 279] Як і А. Брюкнер, І. Франко виявив добре знання історії релігії не тільки у слов'янських народів, але й в усій Європі. І. Франко звернув увагу на те, що у згаданій праці польського ученого подані уривки не з середньовічної польської історії, а з польської праці XV століття «Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa» — книги, в якій, крім фактів з канонічних Євангелій, подано ряд відомостей з неканонічних Євангелій. Основним джерелом пам'ятки І. Франко вважав популярну в середніх віках у південній Німеччині латинську поему «Vita Beatae Virginis et Salvatores rhytmica». У цій поемі є оповідання про Марію, яка, живучи у храмі, мала завдання замітати його. «Раз якось запізнилася і, позамітавши та зібравши сміття в подолок, хотіла виходити, коли, втім, надійшов жрець. Марія, боячися, щоб він не побачив її ніг, спустила подолок; жрець хотів вилаяти її, та, втім, побачив довкола неї велику ясність, а сміття в її подолку перемінилося на рожі» [8, 280].

Як і А. Брюкнер, І. Франко вважав, що ця розповідь близька до німецької середньовічної легенди про святу Єлизавету Тюрингську, яка крадькома від чоловіка роздавала убогим хліб, на що її чоловік дуже сердився. Український учений акцентував увагу на тому, що на польському ґрунті цей сюжет з невеликими змінами перенесений на Марію.

Назвавши свою працю «Апокрифи середньовічні», А. Брюкнер, на думку І. Франка, допустився похибки, адже «тут не маємо діла з жодним апокрифом, тобто таким твором з юдаїстичної або старохристиянської доби, що виступає фальшиво чи то як Євангеліє, чи як Апокаліпсис, посланіє або заповіт якогось мужа знаного і впливового в святій історії. Те, з чого виривки подає Брюкнер, то зовсім пізня, правдоподібно в XV віці, і то в самій Польщі, книга „Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa»» [8, 279–280].

І. Франко наводить цікаву деталь, що стосувалася дослідження А. Брюкнером рукопису, який належав до бібліотеки руського крилошанського собору у Перемишлі. Виписки з цього рукопису, зроблені А. Брюкнером, мали важливе значення, оскільки рукопис з Перемишля пропав (йшлося про рукопис О. Петрушевича з Перемишля. — М. Г.). «Який цінний був той рукопис — унікат свого роду, — про се можна мати поняття, читаючи, як проф. Брюкнер кілька разів повторює «...слова найбільшої вдячності, якими наука про польську літературу в цілому, а я зокрема, зобов'язані світлій і невтомній праці ксьондза каноніка, що не шкодуючи праці і власних зусиль, вирішив зробити приступним для науки те, що він врятував від загибелі» [8, 281]. На щастя, пізніше ця пам'ятка була віднайдена.

Рецензуючи другу частину збірки А. Брюкнера «Apo kryfy średniowieczne», І. Франко акцентував увагу на тому, що рукопис, з якого А. Брюкнер зробив виписки, знайшовся. «А тим часом отсе вже рік минув, як рукопис щасливо віднайшовся, і то в руках того самого о. Петрушевича, який подав був проф. Брюкнерові звістку про його затрату. Я знаю з уст проф. Брюкнера, що він іще на вакаціях минулого року мав той рукопис у своїх руках; Дивно, чому він бодай у своїй приписці отсеї своєї праці (коли вже сама праця була готова давніше) не зазначив

сього і не потішив усіх полоністів звісткою про віднайдення одної з найстаріших пам'яток ставропольської мови і письменства» [9, 354].

І. Франко характеризував Брюкнерове видання книги шлезького поляка Балтазара Опеца «*Żywot pana naszego Jezusa Chrystusa*» з XVI ст. і його вплив на українсько-руську апокрифічну літературу. Цей вплив А. Брюкнер побачив, базуючись на Франковому виданні апокрифів. Натомість І. Франко вважав, що польський вплив на цю пам'ятку, як зрештою і на всю українську апокрифічну літературу, був мінімальним. Висновок І. Франка обґрунтовано показує значення праці А. Брюкнера, яка «обіймаючи властиво тільки євангельський цикл, показує нам, що в ставропольській літературі, доступній нам, властивих апокрифічних чи псевдоапокрифічних творів у перекладах майже нема (з виїмками Никодима та так званого «Листа з неба»), а зате багато переробок та відгуків з апокрифів, популярних у середньовічній Західній Європі» [9, 356].

А. Брюкнер рецензував видання І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів». Польський учений відзначив актуальність такого видання. «Ця праця надзвичайно потрібна, адже впродовж віків апокрифи були духовною поживою народу, поширювалися усною та писемною традицією» [2, 304].

Польський учений наголошував на актуальності збірки «Апокрифи та легенди з українських рукописів» як для славістики, рівно ж і для світової науки, бо, крім російської, жодна інша слов'янська література не мала такого повного видання апокрифів.

Поруч з іншими рецензентами (Ф. Пастрнек, В. Щербина, В. Істрін, М. Возняк та ін.) А. Брюкнер віддав належне особистості редактора та видавця збірника. Жоден інший дослідник в Україні на той час не був готовий до такої роботи.

Чи не найважливішим у цій праці, на думку А. Брюкнера було те, що І. Франко зібрав у ній матеріали, які не загубилися протягом довгих десятиліть та не були вивезені до інших країн.

Тим часом російський дослідник В. Істрін заперечив значення Франкової збірки, пишучи: «Наукове значення опублікованих апокрифічних текстів [...] невелике, а якщо оцінювати суворіше, то робота І. Франка, на його думку, напівнаукова» [4, 132].

Якщо І. Франко вважав апокрифи свідченням безперервності української культурної традиції, то російський учений В. Істрін вважав, що про жоден феномен української літературної традиції не може бути мови. «У той час, як ми цілком можемо простежити еволюцію російської літератури XI–XIII століть до сучасності, не можна вгледіти в літературі малоросійській і не можна простежити ніякого зв'язку між окремими періодами, як не намагається довести цей зв'язок І. Франко» [5, 29]. Як бачимо, у наукову дискусію втрутилося великодержавницьке ставлення до української культури.

Про наукові дискусії та просто добрі стосунки І. Франка з А. Брюкнером свідчив і польський професор Львівського, а потім Краківського університету Станіслав Лемпицький: «Професор Александр Брюкнер стільки разів приїжджав до Оссолінеуму, заходив до цього покою (робоча кімната, в якій працював І. Франко. — М.Г.), до Франка. Говорили собі на «ви», дві відомі особистості... У Франкові

молодий студент полоністики (Станіслав Лемпицький. — М. Г.) бачив не лише автора невдалої статті про «поета зради» («Конрада Валленрода»), але і чудового реконструктора тексту «Богородиці», автора цілого ряду розвідок з царини полоністики та україністики, перекладача і шанувальника польських поетів, довголітнього працівника «Kurjera Lwowskiego», який сидів там біля Марії Вислоухової та Яна Каспровича» [6, 350].

І. Франко цінував А. Брюкнера як автора історико-літературних праць за серйозне ставлення до фактів у наукових працях. Водночас український учений вважав, що надмірний польський патріотизм породжує у його працях науковий фальш. У рецензії на працю А. Брюкнера «Нарис історії польської літератури» (1902) І. Франко стверджував, що ця студія небагато дає для історика літератури, як і для культурного розвитку слов'ян. Патріотизм польського вченого «велить йому звертати якнайменше уваги на духовний стан і літературу інших народів, навіть тоді, коли вони мали безпосередній вплив на розвій поляків. Що ж до Русі-України, то автор дуже односторонньо характеризує взаємини поляків і русинів так, що русини були зовсім темні, не мали ані сліду письменства, і руські землі, прийшовши під Польщу, те тільки й робили, що полонізувалися» [11, 28].

Книга А. Брюкнера, що вийшла друком німецькою, а пізніше польською мовами, хибно представляла українську літературу, зокрема епохи середньовіччя. У ній ішлося, що українські письменники XVI — першої половини XVIII ст. думали і розмовляли по-польськи, а їх писання «були лише щодо форм і букв руськими». І. Франко категорично заперечував це. «Писання не лише Вишенського, Смогрицького-батька, Захарії Копестинського, Рогатинця, але навіть Потія, Бронського, ті самі, що друкувалися рівночасно по-руськи і по-польськи, показують, що ті письменники, пишучи по-руськи, вміли висловлюватися інакше, відповідно до духу української мови» [11, 29].

Добрий знавець історії слов'янських літератур, А. Брюкнер у 1905 році видав німецькою мовою «Історію російської літератури» [3]. І. Франко, який сам працював у той час над історією української літератури, враховував досвід європейських дослідників, в тому числі і А. Брюкнера. На думку І. Франка, будь-який автор, який береться за створення історії національної літератури, мусить враховувати досвід істориків західноєвропейських літератур. Віддаючи належне А. Брюкнерові як історикові літератури, І. Франко вважав, що у праці «Історія російської літератури» польський філолог продемонстрував своє трактування цієї історії. «Історія розвою російської літератури, особливо від часу т[ак] зв[аної] європеїзації Росії, а найпаче в XIX віці, змальована в ній дуже об'єктивно, зовсім без того косоного погляду, до якого привчили нас поляки, коли лише бралися говорити про «руський світ» і його духове життя» [12, 47]. Більше того, український учений стверджував, що виваженістю висновків та глибиною проникнення в предмет дослідження ця праця А. Брюкнера є значно кращою, ніж його історія польської літератури.

Особливе схвалення І. Франка одержали розділи, присвячені корифеям нової російської літератури (О.Пушкіну, М.Гоголю, В.Белінському, Л.Толстому, Ф.Достоевському, М.Салтикову-Шchedрину). Добре враження на критика справила

спроба розглядати творчість М. Лермонтова, А. Герцена, І. Тургенева і А. Гончарова як белетристів-народників. А. Брюкнер не оминув і наймолодшого покоління російських новелістів (А. Чехов), належне місце у історії літератури відведено і творам розрекламованих на той час М. Горького та Л. Андрєєва.

Німецькомовна історія російської літератури А. Брюкнера з'явилася напередодні революційних в Росії подій 1905 року. У трактуванні початків російської цивілізації, як і діяльності перших просвітителів слов'ян Костянтина і Методія, на думку І. Франка, польський учений виступив як сторонній спостерігач. У рецензованій книзі І. Франко знайшов окремі біо— та бібліографічні неточності. Та основним було те, що компаративістичний підхід до трактування літературних творів, надзвичайна начитаність автора у західноєвропейських літературах робить, на думку І. Франка, працю А. Брюкнера особливо потрібною як для німецькомовного, так і російськомовного читача. А цього, як вважав учений, бракувало Брюкнеровій історії польської літератури.

І. Франко зазначав, що сила і витривалість російського духу витворили літературу світового значення, і справа сучасників бути вірними гуманним та естетичним традиціям свого минулого. Важливим був висновок ученого про події напередодні історичних подій у Росії початку ХХ ст.: «Пишемо ті слова в квітні, коли вість про остаточний упадок російського автократизму, найтяжчого ворога також російської літератури, радісним подихом колише серцями всієї цивілізованої людськості» [12, 51].

Як бачимо, І. Франко зумів побачити нове у трактуванні історії російської літератури А. Брюкнером. Основне, що цю історію він пов'язував з новими гуманістичними ідеями у ній. На жаль, російський автократизм у ХХ—ХХІ ст. ніколи не враховував тих гуманістичних ідей, які знайшли своє втілення у російській літературі.

А. Брюкнер був науковим авторитетом для І. Франка і в останні роки його життя, коли хвороба ускладнила наукову діяльність вченого і письменника. Йдеться про історію Франкового видання начебто твору Адама Міцкевича «Wielka utrata». Не торкаючись усіх аспектів цього видання (вони стали предметом уваги дослідження Б. Якимовича [13, 474–475]), зосередимо увагу тільки на позиції А. Брюкнера у справі знайденого І. Франком рукопису.

Як відомо, І. Франко купив у львівського антиквара рукопис, який, на його думку, є частиною відомого твору А. Міцкевича «Dziady». Нагадаємо, що це був час загострення хвороби І. Франка. Український учений був непохитний — це частина твору А. Міцкевича. Не допомогла полишити цю ідею думка двох найбільших міцкевичезнавців того часу — приятеля І. Франка відомого історика літератури Генрика Бігеляйзена та професора Берлінського університету Александра Брюкнера. Ось як згадував про це Генрик Бігеляйзен: «Одного дня приходить до мене Франко з поживклим рукописом. Був уже тоді хворий. Запитую його про сенс принесеного манускрипту. Франко з торжественною повагою достойно відповів: «Це не є невідомий твір А. Міцкевича; приношу тобі його до оцінки». Я віднісся до рукопису з недовір'ям і упередженням. Франко мене за це ще й виганьбив, кажучи: «Що то за критик з тебе, коли не признаєш таких цінностей?!»

Знаючи знаменито кожну літеру найдрібнішу річ Міцкевича, а після прочитання рукопису заявив Франкові, що принесений ним твір є сучасний Міцкевичеві та написаний під впливом третьої частини «Dziadów». Франко не довіряв моїм висновкам і послав твір на рецензію Олександрові Брюкнерові до Берліна А. Брюкнер висказав таку саму думку, що я, лиш іншими словами» [1, 343].

Як бачимо, І. Франко помилково трактував знайдений рукопис. На жаль, навіть науковий авторитет А. Брюкнера не зміг його переконати.

Польсько-український науковий діалог кінця XIX — початку XX ст., представлений діяльністю польського філолога Александра Брюкнера та українського письменника і вченого Івана Франка — приклад плідного наукового діалогу двох видатних учених.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. Упорядкування, вступна стаття, примітки М. Гнатюка. — Львів: Каменярь, 2011. — С. 337–344.
2. Brückner A. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав й упорядкував і пояснив І. Франко // *Kwartalnik historyczny*. — 1899. — S. 304–306.
3. Brückner A. *Geschichte der russischen Literatur*. — Leipzig, 1905. — 507 s.
4. Истрин В. Новый сборник ветхозаветных апокрифов // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — 1898. — Кн. 1. — С. 132–134.
5. Истрин В. Русская литература XI–XIV веков и литература малорусская // *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1905. — Кн. 8. — С. 20–35.
6. Лемпільський С. Спогади осолінські // Спогади про Івана Франка. — Львів: Каменярь, 2011. — С. 350.
7. Огоновський О. *Исторія літератури руської*. — Т. 3. — Кн. 2. — Львів, 1889. — 961 с.
8. Франко І. Alexander Brückner. *Apokryfy średniowieczne* // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т. 33. — С. 278–281.
9. Франко І. Alexander Brückner. *Apokryfy średniowieczne. Część druga* // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т. 35. — С. 354–356.
10. Франко І. Alexander Brückner. *Die russisch-litaunische Kirchenunion und ihre literarischen Dänkmäler* // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т. 31. — С. 132–134.
11. Франко І. Alexander Brückner. *Dzieje literatury polskiej w Zarysie, I–II*, Варшава, 1902 // *ЗНТШ*, 1905. — Т. 63. — Кн. 1. — С. 28–30.
12. Франко І. *Нова історія російської літератури* Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т. 36. — С. 47–51.
13. Якимович Б. Іван Франко-видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 691 с.